

Универзитет уметности у Београду,
Група за теорију уметности и медија, Београд

DOI 10.5937/kultura1340401C
УДК 316.722(497.11)"18"
75.041.5:316.75(497.11)"18"
321.61:929 Обреновић М.
оригиналан научни рад

ТРАДИЦИЈА И ТРАНЗИЦИЈА/ КУЛТУРНА КОНТРАВЕРЗА

СТУДИЈА СЛУЧАЈА: ПОРТРЕТИ КНЕЗА МИЛОША ОБРЕНОВИЋА

Сажетак: *У чему је контраверза културног идентитета Србије која се у процесу транзиције налази већ више од два века? Одговоре сам потражила у нестабилном, хибридном и динамичном концепту балканског идентитета. Балкан као специфичан етнички и културолошки микс, као место сусрета племените барбарогеније и дивљаштва, европски Орјент, тачка преплитања традиције и глобалних токова, представља специфичну платформу одакле посматрамо изградњу репрезентације и мешања односа између нашег националног идентитета и културе у целини. Аналогија између процеса модернизације у XIX веку и данашње Србије недвосмислена је, како у поступцима изградње културног и националног идентитета, тако и у последицама неуспеле трансформације друштва. Преласку из традиционалног у модерно друштво, усмераваног према запандоевропским токовима, увек је недостајао макар један од кључних интегрисућих фактора. Зато су неусаглашеност друштвене и културне политике и непрецизно вођена еманципација друштва у целини довели до непознавања или погрешног препознавања сопствене културе, традиције и узора, и узроковали догорочну неспособност очувања културне (као и политичке) независности на овим просторима. Овим текстом покренућу питања везана за дефицит модерности, као и за културни империјализам, који се као последица колонијалне доминације задржао на овим просторима. Спрегу политике и естетике анализираћу на примеру визуелне репрезентације националног идентитета, кроз портрете владара – кнеза Милоша Обреновића, на којима се јасно очитује покушај развоја културне стратегије и дефинисања јединственог националног културног модела. Изједначење појма*

националног идентитета са политичким менталитетом показало је да је пасивни традиционални менталитет (као статичан и некомуникативан) препрека у формирању модерног културног идентитета, који делује иновативно и има способност властите перцепције политичког. Политичка трансформација система која није одржала корак са целокупном трансформацијом друштва, резултирала је неодрживошћу културне политике као темеља модернизације државе и одржању статуса кво према доминантном центру. Због тога, само брисање колонизаторског идентитетског обрасца и прихватање новог није било довољно за успостављање сопственог националног и културног идентитета. Никада завршени процес модернизације условио је перманентну неодређеност савремене културне политике, јер се у нестабилном периоду транзиције, још увек опредељујемо између традиционализма и глобалне културе, притом додатно наглашавајући разлике и контраверзе, а не стварајући поље слободне културне флукурације. Враћајући се на Балкан као културну парадигму Србије, културна политика данашњице би требало да комуницира са видљивим богатством разноликости, не супротстављајући се ни традицији ни транзицији, како би избегла инфериорност у препознавању или пак сопствену индиферентност у произвођењу, презентовању и очувању културног блага.

Кључне речи: Балкан/балканизам, култура, културна политика, транзиција, традиција, културни идентитет

Балканизам/Балкан као Европски Орјент

Специфичан дискурс Балкана, конструисан као дискурс *импутиране амбивалентности*¹ (према М. Тодоровој), остао је до данас готово непромењен. Балканци као *непотпуни субјекти*, које детерминишу религија и раса, смештени *негде између* у сталном преласку из једног (не-целог) у друго (такође не-цело), остали су симбол за антицивизацијски елемент, црну рупу и *алтер его* Европе. Оно што се у дискурсу Запада назива *балканизам*², стварано је постепено током отприлике два века (крајем XVIII, XIX и почетком XX века). Под жигом *балканизације*, југоисточно полуострво остало је негативно, означено за западни свет до данашњих дана, а термин *балканизам* – у домену *речника политичких увреда*³.

1 За разлику од оријентализма, који је дискурс о *импутираној супротности*.

2 *Балканизам* - израз који на Западу, означава систем деловања у јавном дискурсу балканских држава и народа. Односи се на недостатак карактера, дивљаштво, нетолеранцију према нижима, а притворност према вишима од себе. Реконструкцију и критику овог појма донела је М. Тодорова, раздвајајући га одувек само негативне слике другог. Види: Тодорова, М. (1999) *Имагинарни Балкан*, Београд

3 Хобсбаум, Е. (1996) *Нације и национализам од 1780; програм, мит, стварност*, Београд: Филип Вишњић, стр. 16.

Појам *балканског* користио се у пежоративном смислу заједно са другим уопштеним етикетама, као што је *орјентално*⁴. Географски неодвојив од Европе, а културно ипак конструиран као њен *други*, Балкан је откриван и истовремено *измишљан*. Након периода недовршене модернизације, савремени Балкан остаје негативно означен као темељно различит и безнадежно маргиналан у односу на остатак Европе и постаје место апсорбовања политичких, идеолошких и културних фрустрација.

Следећи теоријску праксу постколонијалних студија културе могуће је повући многе једнакости у виђењу Балкана и Балканаца као *Орјенталаца*.⁵ Као и у случају источњака, Балканцима су приписиване негативне карактеристике, које су поткрепљивале западњачки конструкт о њиховој супротности идеалним Европљанима. Едвард Саид цитирајући Кромера⁶ наводи следеће: „*Орјентални дух се ужасава прецизности; Његов начин размишљања крајње је алџав; Орјенталци су по свему супротни јасности, директности и племенитости; Орјенталац говори и мисли на начин који је управо супротан европском...*”⁷ Поред стереотипа који се крију иза појма *орјентално*, *балканско* са собом носи додатне карактеристике: окрутности, неотесаности, нестабилности и непредвидивости. Ове одлике користиле су се као супротност представи о Европи, која представља категорије: чистоте, реда, самоконтроле, карактера, јаког осећаја за закон, правичност, ефикасну администрацију, и која својим цивилизацијским тековинама симболизује степен културног развоја који оплемењује човеково понашање⁸. Неговање идеје о заосталости Балкана последица је негативног културног конструкта, тј. културно-филозофског модела просветитељства установљеног у XVIII веку. Поделом Европе на Западну и Источну, стварањем политичко-културолошке баријере, афирмисан је значај Западне цивилизације у односу на *други део* Европе и створен је мит о Балкану. У том смислу може се говорити и о западноевропском културном моделу као колонизаторском, с’обзиром да је до данашњих дана остао доминантни носилац значењског поретка.

4 Оријентално које означава: прљавштину, мизогинију, пасивност, непоузданост, неискреност, неефикасност, непрецизност, летаргију, сујеверје, лењост, опортунизам, лакомот, неспособну бирократију, подмитљивост итд.

5 Посматрано кроз призму *Окцидента*.

6 Lord Cromer, (1908) *Modern Egypt 2*, New York

7 Саид, Е. (2000) *Оријентализам*, XX век, (превела Дринка Гојковић) Београд, стр. 54-56.

8 Тодорова, М. (1999) *Имагинарни Балкан*, Београд, стр. 208.

Геополитички и културолошки оквир Србије XIX века кроз појам политичке модернизације

Од XVI века око Аустријске Царевине окупљали су се мали народи и државе који су на овај начин одолевале турском налету. Културно прожимање између Србије и Запада (посебно Аустрије, где се налазила граница Отоманске империје) зависила је од бурних историјских превирања почетком и средином XIX века. Упоредо са укидањем монархија, формирањем грађанске класе у Европи и буђењем националне свести, ова тежња се у Србији усмерила на формирање властитог националног државног уређења. Дошло је до стварања грађанске класе, која се образовала у Европи и са собом донела бројне културолошке промене, као што је и стварање националних покрета (тзв. Српске револуције). Колико је за процес националног буђења и културног препорода била значајна улога националне интелигенције сведочи и оформљење великог броја националних институција⁹, које су имале за циљ трансформацију традиционалног ка модерном типу друштвеног организовања. С обзиром на важност успостављања модерне државе у свим сегментима Србија је улагала у образовање и културу, где се утицај великих култура најпре одвијао преко језика. Учени писци, сликари, научници, композитори са Запада доносе романтичарски дух и слободарске идеје али и страни језик и обичаје који све више продиру у свакодневицу. Национално јединство стварало се око новооснованих институција, која су се формирала као места где се реконструисала прошлост и брендирала будућност. Али оживљавање наратива из сјаја *преколонијалне прошлости*¹⁰, поново је уступало место империјализму, не допуштајући притом равноправну комуникацију између прошлости и будућности и мапирање сопственог културног модела. Данас када смо у ситуацији да се све више културних установа затвара, или је одавно ван функције, све више се ограђујемо од било каквих вањских уплива и суодношавања са светом глобалне културе, а некада када смо имали шансу за пласирање сопственог израза учвршћивали смо га копирањем туђих модела.

Нације-државе, оформљене у XIX веку, продукт су историјског приближавања и спајања два упоредна тока – развоја модерне државе и развоја нације. Те капацитете нису имали сви народи жељни националне еманципације. Е. Хобсбаум издваја три фактора одлучујућа за конституисање

9 Лицеј, Друштво српске словесности, Матица Српска, Народни музеј, Народно позориште, Новине Србске итд.

10 У овом случају Немањинке средњовековне Србије.

националне државе: историјска повезаност¹¹, постојање компактне културне елите¹² и најважнији, доказану способност и виталност за ослобађање од стране доминације. За завршну фазу потпуне националне независности многимима је недостајао један од фактора. Срби су били један од малобројних балканских народа који је у *веку нација* успео да сакупи своје потенцијале и конституише националну државу, али процес стварања српске нације никада није био довршен, управо због недостатака у обликовању два од наведена три фактора (еманципација грађанства и способност дуготрајне политичке независности од стране доминације).

Павел Ђурковић,
Милош Обреновић са фесом

Модернизација Србије у контексту борбе за стварање националне државе и еманципацију

Још од средњег века српска култура развијала се највећим делом, под утицајем Истока. Држава на раскршћу два света, између Истока и Запада, одувек је представљала мултикултуралну средину, где су се мешали народи, вере, обичаји и култура свакодневног живота. Нестабилни, хибридни и надасве динамични концепт балканског идентитета условио је и отежао стварање колективног националног идентитета Србије. Сусрет *племените барбарогеније и дивљаштва*, како га назива М. Крлежа, носио је са собом специфичне културолошке одлике, које је било тешко обликовати и међусобно усагласити у јединствен репрезентацијски оквир. Иако земља са шест векова дисконтинуите-

11 Историјска повезаност са државом било да је она постојећа у садашњости или прошлости.

12 Која би утврдила административни језик и националну књижевност.

та у развоју државности, Србија се у XIX веку без великог закашњења приближила модерним европским токовима диференцирања и заокруживања форме националне државе. Притиснута социјалним и културним наслеђем из периода доминације отоманске империје, ухватила се у коштац са изазовима модернизације и изградњом националног/културног идентитета. Кидајући споне са наслеђем из отоманског периода, Србија посеже у славну прошлост, реконструишући свој идентитет и стварајући услове за оформљење модерног, демократског друштва.

Још у периоду владавине кнеза Милоша Обреновића, постојао је конфликт између традиционалног и европског. Снажни покушаји да се Србија модернизује и европеизује оспоравани су и тумачени као недостаци властитог идентитета, а простор који је у промени социјалних и културних сегмената друштва почео да заузима европски садржај, доживљан је као губитак културне особености. Концепт стварања националне државе није био довољно поткрепљен изградњом укупне националне еманципације. Изградња јаког бирократског система није ишла упоредо са јачањем осталих друштвених сегмената, па се тако политичка модернизација доживљавала као *туторска модернизација* и још један облик колонизације након турског зулума. Теза о *дефициту модерности* социолога Клауса Офеа, методолошки је применљива на Милошеву Србију. Офе примећује да су дефицити модерности у директној пропорцији са укупним степеном модернизације структуралних подсистема. Тако се и у Србији модернизација државе одвијала на рачун неразвијеног цивилног друштва, па се ни покушај изградње колективног идентитета и културне репрезентације није одржао. Отпор модернизацији у том смислу представљао је укорењени традиционализам¹³ који је, иако генератор тадашњих политичких промена, постао фактор резистенције на исте. Изједначење појма националног идентитета са политичким менталитетом указује да је пасивни традиционални менталитет представљао велику препреку у формирању модерног културног идентитета који делује иновативно и који има способност властите перцепције политичког, што је један од главних услова за стицање независности.

13 У савременој политичкој теорији разликују се два типа традиционализма: *инструментални* који пружа мање отпоре модернизацији и *консуматорни* који делује контрапродуктивно са снажним упориштем у племенским обичајима, патријархалној структури, деловању цркве итд. Што је уочљиво и на примеру Србије XIX века.

*Модел културног идентитета Србије
у очима Запада*

Перцепција Запада у односу на политичке промене Србије у XIX веку, као и данашње Србије остала је у оквирима виђења Срба као затворених, пасивних, без способности мењања и ангажовања, као и контроле у друштвеним збивањима. На српском примеру илустративна је методолошка напомена Е. Хобсбаума: *Народи са изразитијом племенском свеићу, патријархалном културом, и примитивнијим начином привређивања испољавали су сразмерно већи отпор наметању модерне државе, па била она и националног карактера.*¹⁴ Политичка трансформација система није била утемељена заједно са социјалном и културном трансформацијом Србије, тако да стварање модерног типа политичког управљања, успостављања националне државе и културног идентитета никада није доведен до краја. Политичка модернизација која није усаглашена са политичким менталитетом једног народа, условила је неравномерност и заостајање у друштвеној еманципацији у односу на Европу и довела до поновног колонизаторског односа над Србијом. Отпор орјенталној култури Истока прихватањем модела културе Запада донео је брисање једног колонизаторског идентитетског обрасца, али не и успостављање сопственог идентитета. Преживели систем социјалних односа, идентитета и културе из периода турске окупације, узроковао је да доминација развијених земаља није била усмерена на то да се Србија укључи у модерне европске токове, већ да се додатно маргинализује. Иако је репрезентацијска - национална и културна схема била трансформисана у складу са владајућим европским мерилима, непромењена социјална структура условила је одржање идеологије *статуса кво* од стране доминантног центра¹⁵ према Србији. Година 1848. позната по таласу револуција у читавој Европи сматра се политичком, економском и културном прекретницом. Тада је и почело интензивније интересовање Западне културе за Балкан и Србе¹⁶. Упоредо са Русијом на Истоку, Запад Европе је својим упливима у локалну културу дуго одржавао свој монопол, борећи се на тај начин за политичку и духовну превласт над овом територијом Балкана. Након 1878. године. И Берлинског конгреса, ка-

14 Хобсбаум, Е. (1996) *Нације и национализам од 1780; програм, мит, стварност*, Београд: Филип Вишњић

15 У случају XIX-вековне Србије односи се пре свега на Аустрију и Немачку.

16 Међу њима и највећи немачки филозофи, филолози, писци и историчари тог времена: Хердер, браћа Грим, фон Хумболт, Гете, Штиглиц, Ранке, Канитз, итд.

да је Србија добила ослобођење од вазалског односа према Турској, јачање и прерасподела нових центара моћи утиче на још јаче стварање хибридног културног идентитета Балкана. Национални покрети који су на Западу деловали у XIX веку окарактерисани су као либерални и безопасни, а Источни тј. Балкански као злоћудни и опасни, па је национализам на Балкану као такав све до данас остао у оквирима неуспешне, недовршене и неприхваћене идеје, пре свега због своје статичности и некомуникативности. Интерес Европљана за друге културе најпре је служио упознавању и конструисању сопствене. На *своје* и *туђе* културолози су гледали кроз принцип опозиције надмоћности и неразвијености, а затим, под утицајем позитивизма, романтичари идеализују замисао о Балканцима као изумирућим отменим дивљацима (барбарогенијима). Једини одговор на деветнаестовековни концепт неједнакости народа била је теорија постколонијалног дискурса која је нагласила комплексност и интелектуалну једнакост култура. Из те перспективе и почиње истраживање туђег као саставног дела сопственог, као и реконструксање концепта виђења балканских народа и културе.

Павел Ђурковић,
Милош Обреновић са турбаном

Балкан као европски Орјент

У српској култури XIX век недвосмислено се осликава утицај доминантне идеологије Запада над Балканом, што је репрезентацију властитог идентитета чинило немогућом. Уметничку праксу¹⁷ генерисала је колонизаторска култура пласирањем својих образаца и наметањем естетских критеријума. У културном односу где се укршта *своје* и *туђе*,

17 Виђену као производњу слика културе, према: Е. Саид, *Култура и Империјализам*, Београдски круг, Београд 2002.

посматраном из колонијалног дискурса као неједнакост између *Орјенталаца* и *Окцидента*, међуделовање ентитета условљено је факторима које диктира владајући центар моћи. Окцидент, као суверени субјект коме припада привилегија произвођења исказа, заступа Орјенталца. Орјенталац према томе не може да производи слику, тј. говор о себи, будући да је Орјент виђен само као објект фиксиран у доминантном дискурсу Запада.¹⁸ Уметничка пракса *малог Другог* пружа увид у моделе уписивања и одржања моћи *Великог Другог*, тако да слике малог Другог више говоре о слици Великог Другог него о себи самима.¹⁹

Доминантни дискурс европских центара моћи, спрега естетике и политике, која се огледала у многим текстовима културе тог времена, најочљивија је у визуелној репрезентацији новооформљене српске нације, која на месту некадашње демонстрације хајдучије и деспотизма почиње да приказује грађанство и демократију.

*Визуелна репрезентација -
естетика и политика*

Вековно брисање и потискивање националног идентитета од стране отоманског режима готово је уништило процес културног просперитета српске државе, па је поред војне обавезе и нових политичких савеза, Србија покушала да обнови институције вере, образовања и културе и уметности. Добијањем хатишерифа 1830. године у Србији настаје повољна клима за долазак писмених и образованих Срба који су живели преко Саве и Дунава и образовали се на Западу. Поред књижевника, учитеља, научника, који помажу у просвећивању нације одавно заостале за светом и оснивања културно-просветних институција, у Србију из *прека* у великом броју долазе и сликари да овековече важна историјска збивања и насликају прве портрете представника владајућег друштвеног слоја. Наспрам неуједначеног стилског и тематског оквира, на сликама деветнаестовековне Србије уочљива је тематизација и реструктурирање идентитета кроз негативну слику Другог (Турци наспрам Срба=Европе)²⁰, као и уздизање локалног сукоба до универзалних тема (поистовећење устанака са великим европским револуцијама). По-

18 Према: Саид, Е. (2002) *Култура и империјализам*, (превео Растко Јовановић), Београд: Београдски круг

19 Исто.

20 Нпр. Тренутак овековечен на слици Паје Јовановића, *Таковски устанак*, представља Милоша Обреновића са подигнутом заставом и крстом у часу када изговара легендарну реченицу „Ево мене, ето вас, рат Турцима”.

кушавајући да дефинише свој нови национални идентитет, прихватајући све што долази од просвећенијих и великих народа, Србија губи универзални став при препознавању и обликовању сопственог начина визуелне репрезентације, како у свакодневном тако и у уметничком изразу.

Непознати аутор,
Милош Обреновић

*Утицаји у репрезентацији националног
идентитета/ студија случаја:
портрети кнеза Милоша Обреновића*

Темељно проучавање нове српске грађанске и владарске ношње нераздвојиво је од проучавања утицаја културе других народа. Источњачке, од XIV века када је Србија пала под власт Турака, а затим народа који су директно или индиректно учествовали у процесу борбе за независност и имали снажан утицај на оснивање модерне српске државе²¹. Јачање европског утицаја у свим државним сегментима наметнуло је драстичне промене у култури одевања као важном делу репрезентације новог идентитета нације. Све дубљим учвршћењем и прожимањем политичких и културних односа са Угарском почетком XIX века, српске униформе, као и грађанско одело попримају специфичан облик мешавине два велика народа – Турака и Угара. Тежња да се раскине са источњачком традицијом и окрене европским токовима најупечатљивија је у портрету, који се као жанр у српском сликарству родио за време Првог српског устанка²². Портрети историјских личности доприносили су јачању ослободилачког духа и националне свести. Осим њих сликају се истак-

21 Грка, Руса, Мађара, Аустријанаца, Немаца и Француза.

22 Када настају портрети Карађорђа, истакнутих војвода и устаника.

нути успешни појединци, представници грађанске класе²³, који су желели да истакну свој новостечени друштвени положај и овековече га за потомство, по узору на западноевропску грађанску класу. Потискујући застареле зографе сликари стижу из Војводине, доносећи актуелне стилове²⁴ углавном из Пеште и Беча. После Другог српског устанка све је више сликара школованих у Европи, да би у трећој деценији XIX века портретисање било масовна појава. То није заобишло ни конаке кнеза Милоша Обреновића у Крагујевцу и Београду, а и његовог брата Јована у Чачку и Јеврема у Шапцу, који зидове богато украшавају својим портретима, опонашајући друге европске владаре.

Одело српских владара приказано на портретима уметника XIX века²⁵ мада на први поглед одаје утисак свечаног, модерног и европског, представља мешавину различитих модних стилова и епоха. Од елемената турске ношње, која прати српски костим све до прве половине XX века, преко утицаја Мађарске која остаје укорењена посебно у начину одевања вишег слоја друштва још од периода *Сеоба*, до тоталног мешања аустријске и руске државничке одоре у репрезентацији владара.

Балансирање између Истока и Запада, кроз често смењивање и заокрете државне политике према актуелним центрима моћи може се најупечатљивије посматрати кроз трансформацију у визуелној репрезентацији српске нације, на примеру бројних портрета кнеза Милоша Обреновића²⁶ (са нагласком на одвајању историјског костима, од романтичне легенде). Путописац Јоаким Вујић описујући Милошев конак у Крагујевцу помиње собу са *изображенијима* са господаревим портретом у целој фигури и *печатним* портретима дванаест руских императора. Поред њих, руског посланика на порти Г. А. Строганова и војсковође грофа П. Х. Витхенштајна (који се истакао у борби против Наполеона), затим турског султана Махмута II и Наполеона Бонапарте, повлачећи на тај начин паралелу и величајући борбу српских устаника. По препоруци Вука Караџића, који је у то време градио јаке културне везе са Западом, кнез Милош Обреновић организује долазак сликара *Павела Ђурковића*, који стиже из Земуна у Крагујевац крајем децембра 1923. године са задатком да наслика владара и чланове његове породице.

23 Трговци, чиновници, црквени великодостојници

24 Барока, бидермајера, класицизма и романтизма

25 Урош Кнежевић, Павел Ђурковић, Јефтимје Поповић, Георгије Бакаловић, Катарина Ивановић, Никола Алексић, Ђорђе Крстић итд.

26 Током обе његове владавине (1815-1839) и (1858-1860).

Кнежев портрет са турбаном био је завршен већ 19. Јануара. Следи Милошев портрет са фесом и портрет владара у целој фигури, који на жалост није сачуван. Такође по препоруци Вука Караџића, 1824. године из Вршца у Крагујевац и Пожаревац долази сликар *Аксентије Јакшић*, који слика кнежев портрет из млађих дана. Приликом проглашења хатишерифа из 1930. године, како би фасцинирао јавност, кнез Милош наредио је да се њему и свити сашије црвена униформа са мноштвом декоративних украса. *Стара српска ношња*, како ју је крстио сам кнез, највише је подсећала на ношњу мађарских магната, што су и забележили тадашњи графичари и *путописци*²⁷. Милоша Обреновића портретисали су потом Урош Кнезевић (1835), Јефтимије Поповић, молер бечкеречки, Ђура Јакшић као представник српског романтизма и Мориц Д. Дафингер (1848), један од највећих портретиста и минијатуриста на бечком двору. Преко кнежевих портрета може се пратити његова трансформација од побуњеног устаника, *делије*²⁸, суровог народног вође, до владара *европејског кова*. Кнез Милош представљен је прво као младић из народа, здрав, снажан, мишићав, плећат, једноставно одевен, са црвеним фесом на глави који је део традиционалне ношње. Павел Ђурковић затим слика Милоша као мудрог преговарача који тражи наклоност Порте и турском одећом указује на свој вазални оданс. Горња хаљина је ђурак оперважен крзном, до тела је богата дезенирана одећа у више слојева, а на глави је велики, богато набран турски турбан, са цветним мотивом. Овде се види Милошева економска снага, али и смерно признање турске власти. Врло брзо Милоша Обреновића портретише Урош Кнежевић, сликар из Сремских Карловаца, познат као портретиста већине српских устаника. Тада настаје први Милошев портрет, строгог и сигурног изгледа, као европског владара у војној униформи. Тако се турски вазал после једне деценије трансформисао у европског вођу. Одевен је у црни узани мундир опасан у струку, са златним еполетама и високом јаком, са крстом испод грла и лентом са звездом. На десној руци су му два велика прстена и свитак, тј. добијени хатишериф. По наруџбини аустријског кнеза Метерника, Мориц

27 Према: Васић, П. (1958) *Страни утицаји у српској ношњи*, Зборник музеја примењених уметности бр. 3-4, Београд: Музеј примењене уметности, стр. 7-28.

28 Тур. дели што значи лудаци. Италијански путописац Пигафета описујући мађарску коњицу из тог периода наводи: „Из Угарске је било 4500 коњаника који су имали штитове, каџиге, копља, шилјасте мачеве... Међутим било их је који су имали на плећима највећа орлова крила, а преко рамена оклоп од коже међеда и друге звјеради, да се претворе у што ужасније страшило”. Према: Скерлић, Ј. (1923) *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд, стр. 11.

Д. Дафингер портретише Милоша Обреновића за његову колекцију владарских портрета из 1848. године. Исти аутор по наруџбини кнеза Милоша, као кнеза у абдикацији, насликао је репрезентативни портрет у црвеној мађарској *атили* украшеној златним гајтанима, са црном лентом на којој је медаљон са ликом преминулог сина Милана и добијеним одликовањима. У десној руци му је крзнени калпак, а у левој сабља коју је добио од српског народа на дан доношења Сретењског устава 1835. године. Сабљу која је заправо тофејно оружје придржава скинутом белом рукавицом, која указује на његову чистоту и мирољубиву политику. Види се да Милош само на портрету од Уроша Кнежевића има прстење, што заправо показује његову скромност иако је био један од најбогатијих људи у Европи. Није желео да изазива гнев народа и експонира своје богатство. Позната је само једна наруџбина златног накита у Бечу пред крај његове владавине.

Мориц Дафингер,
Милош Обреновић

Кнез Милош Обреновић сматра се зачетником културне обнове Србије у време стицања независности и формирања српске државе. Обновљајући младу кнежевину, иако неук, подстицао је уметнике, задужбинаре и градитеље и сам се, традиционално опредељен, изразито залагао за процес мењања источњачких навика, стилова и схватања у српском друштву и култури. Како би јасно одвојила себе од *негативне слике Другог*²⁹, тј. Турске, државна, верска и културна елита Србије приклањала се утицају државног и културног

29 Према: Хобсбаум, Е. (2011) *Измишљање традиције*, Београд. *Негативна слика Другог*-постмодерни појам који се односи на селекцију и репетицију момената који успостављају идентитет нације; *брендирање нације*.

модела Запада. Прожети идејом о националној идентификацији и орјентацији Србије, династија Обреновића, на челу са тадашњим кнезом Милошем Обреновићем, српски државници и учени људи, традиционалној ношњи придодају све више страних елемената³⁰. Војна и владарска униформа, често приказивана на портретима³¹, бакрорезима и графикама из XIX века, сведочи о директном утицају западноевропског модела одевања и политичких прилика у Србији.

Закључак

Културно-историјско наслеђе обреновићевске Србије и процес модернизације прекидано је у више наврата, смењивањем владара и мењањем спољне политике, као и бурним променама на геополитичкој сцени Европе. Процес модернизације и европеизације Србије траје већ пуна два века, а њени токови од маргиналне ка сувереној држави пуни су оспоравања и контрамодернизацијских удара. Модернизација Србије XIX века, подстакнута снажним романтичарским европским идејама и наслеђем просветитељства, одвијала се као борба за конституисање независне националне државе и њен преображај у модерно, грађанско друштво. Посматрано из контекста балканског културног миљеа, ови процеси могу се тумачити и као дефицити властитог идентитета. Препород националног идентитета трпео је промене које су га потискивале и брисале, потврђујући вечити однос *малих* наспрам *великих Других*, маргине према империји. Међу теоретичарима који су се бавили друштвеним развојем и политичком модернизацијом распрострањено је мишљење да је Балкан почео да губи свој идентитет оног тренутка када је почео да се европеизује. Таква становишта јасно указују на његову различитост у односу на Европу. Погрдно значење које је Балкан стекао након недовршеног процеса модернизације започетог у XIX веку узроковао је да Балкан постане метафора за нешто агресивно, нетолерантно, барбарско, полузверско, полуцивилизовано, полуоријентално³², што је представљао и пре почетка процеса *позападњивања*, тј. европеизације. Овакав приступ у својој опширној студији *Имагинарни Балкан* снажно критикује М. Тодорова, истичући да, иако култура Балкана умногоме представља Ото-

30 Традиционалне *доламе* украшавају се сребрним ширитима и гајганима, уводи се *атила*, узане чакшире и кратке чизме, а *фес* бива замењен мађарским *клубуцима* и *калпацима* са богатим украсима, накитом, каткад и лентом преко груди.

31 Ножеви, кубуре и сабље, које су раније красиле појасеве српских владара и војсковођа замењују се кратким сабљама или елегантним мачевима по узору на Угарске.

32 Према: Тодорова, М. (1999) *Имагинарни Балкан*, Београд

манско наслеђе, носи са собом и позитивну метафору која инспирише Запад на слободољубље, храброст, понос и независност. Према речима Тодорове, Балкан због тога није ни бољи ни гори од остатка света.

Уметност деветнаестовековне Србије, као део културног идентитета Балкана, формирала се кроз међуоднос бројних историјских утицаја. Хибридноћ балканског идентитета уочљива на портретима властодржаца тог времена јасно сведочи о друштвено-историјским приликама и никад довршеном процесу трансформације Србије у суверену европску државу. Такође он сведочи о *културалном империјализму* који колонизаторска култура Запада генерише пласирањем својих образаца, деловања и појавности, са циљем одржања хегемоније и политичке надмоћи центра. Мисао Е. Саида о одржању *статуса кво* (у политичком, економском, националном, културном, религијском, психолошком, интелектуалном и естетском ступњу развоја *малог Другог*), која носи идеју универзализма, као ефекта моћи доминантног центра, блиска је мисли Светозара Марковића да се *Срби стално врте у једном коловрату*. Естетски простор који је заузимао европски садржај у српском сликарству XIX века, само је рефлекс *орјенталца* за самоодржањем у оквиру наметнутих, хегемоних естетских критеријума западноевропске империје.

Непознати аутор,
Милош Обреновић

Никад завршени процес модернизације условио је перманентну неодређеност савремене културне политике, јер се у нестабилном периоду транзиције, са којом се посебно суочава наш национални и културни идентитет, још увек опредељујемо између традиционализма и глобалне културе, притом додатно наглашавајући разлике и контраверзе, а не

стварајући поље слободне културне флукурације. Јер, наш национални идентитет нераздвојив је од поимања културе Балкана чија је парадигма управо прожимање, преламање и цивилизацијски контраст. Културна политика данашњице требало би да учини видљивим богатство разноликости, као својеврсног контрапункта у свим областима друштвено/културне делатности, и да у томе препозна свој најјачи потенцијал како би на путу транзиције избегла инфериорност у препознавању или пак сопствену индиферентност у произвођењу, презентовању и очувању културног блага.

ЛИТЕРАТУРА:

Деспотовић, Љ. (2008) *Српска политичка модерна: Србија у процесима политичке модернизације 19. века*, Београд: Стило

Гелнер, Е. (1997) *Нације и национализам*, Нови Сад: Матица Српска

Хобсбаум, Е. (2011) *Измишљање традиције*, Београд

Хобсбаум, Е. (1996) *Нације и национализам од 1780; програм, мит, стварност*, Београд: Филип Вишњић

Група аутора, *Историја српског народа, књига V, том I и II*, (1981), Београд: Српска књижевна задруга

Јовановић, М. (1976) *Српско сликарство у доба романтизма 1848-1878*, Нови Сад: Матица Српска

Куниберт, Б. (1901) *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804-1850*, Београд: Задужбина Илије М. Коларца

Медаковић, Д. (1971) *Путеви српског барока*, Београд: Нолит

Медаковић, Д. (1971) *Трагом српског барока*, Београд: Нолит

Милутиновић, З. (2006) *Сусрет на трећем месту: огледи из теорије и интерпретације*, Београд: Геопоетика

Молнар, А. (1997) *Народ, нација, раса*, Београд: Београдски круг

Офе, К. (1999) *Модерност и држава*, Београд: Филип Вишњић

Портрети Обреновића из збирке Народног музеја у Београду, (2005) каталог изложбе, Музеј рудничко таковског краја, Чачак: Светлост

Саид, Е. (2002) *Култура и империјализам*, (превео Растко Јовановић), Београд: Београдски круг

Саид, Е. (2000) *Оријентализам, XX век*, (превела Дринка Гојковић) Београд

Смит, А. Д. (1998) *Национални идентитет*, Београд

Сорман, Г. (1997) *Велика транзиција*, Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Станојевића

Тодорова, М (1999) *Имагинарни Балкан*, Београд

Todorova, M. (1997) *Imagining the Balkans*, New York and Oxford

Васић, П. (1974) *Одело и оружје*, Београд: Универзитет уметности у Београду

Васић, П. (1958) *Страни утицаји у српској ношњи*, Зборник музеја примењених уметности бр. 3-4, Београд: Музеј примењене уметности

Вујовић, Б. (1986) *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд: Просвета

Вебографија:

Гарић, Д. *Мода и еманципација у женској визуелној култури Србије и Војводине крајем XIX и почетком XX века*, http://www.art.rs/sr/umetnici/teoreticari/dragana_garic4758/tekstovi/moda_i_eman_cipacija_u_zenskoj_vizuelnoj_kulturi_srbije_i_vojvodine_krajem_xix_i_pocetkom_xx_veka-3768/Шуберт Г., *Када се Гете срео са Вуком*,

Шуберт, Г. *Када се Гете срео са Вуком*, <http://www.sanu.ac.rs/Inicijative/2009GabrijelaSubert.pdf>

Wolf, L. (1994) *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford California; доступно на интернету: <http://books.google.rs/books?id=JHm2c1jg2mAC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (приступљено 17. 4. 2013) http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/7_11_1.html#

Lidija Cvetić

University of Arts in Belgrade, Group for the Theory of Arts and Media,
Belgrade

TRADITION AND TRANSITION/CULTURAL CONTROVERSY CASE STUDY: PORTRAITS OF KNEZ MILOŠ OBRENOVIĆ

Abstract

What underlies the controversy of the cultural identity of Serbia which has been in transition for over two centuries? I have looked for answers in the unstable, hybrid and dynamic concept of the Balkan identity. The Balkans, as a specific ethnic and culturological mix, as a place where noble barbarogeniuses meet with barbarianism, the European Orient, the melting pot of traditions and global trends, is a specific platform from which we have observed construction of presentation and mixing of our attitude to the national identity with the attitude to the culture in general. Analogy between the 19th century process of modernization and Serbia today is obvious, both in the steps for building cultural and national identity and in the latest consequences of the poor social transformations. The transition from a traditional to a modern society, modeled after West European paragons, has always neglected at least

one of the key integrating factors. Hence the uncoordinated social and cultural policies and poorly directed social emancipation in general have led to ignorance of or misinterpretation of own culture, tradition and models, causing long term incompetence for preservation of cultural (as well as political) independence in these regions. This text poses some questions related to the deficit of modernity and the cultural imperialism that has remained in the Balkans as a consequence of colonial dominance. The marriage of the politics and the esthetics is analyzed on the example of visual representation of national identity, through portraits of the ruler – Knez Miloš Obrenović – a clear indication of the attempt at developing a cultural strategy and defining a unique national cultural model. Equating the notion of national identity with political mentality has shown that passive traditional mentality (static and non-communicative) is an obstacle to forming a modern cultural identity which is innovative and capable of forming its own perception of politics. The political transformation of the system, which legged behind overall social transformation, has brought about an unsustainable cultural policy (which should be a foundation for the modernization of state) as well as maintenance of the status quo attitude to the dominant centre. This is why mere erasure of the colonist identity models and acceptance of new models were not sufficient to establish own national and cultural identity. The never-ending process of modernization has caused permanent indefiniteness of the modern cultural policy, since in the unstable period of transition we still choose between traditionalism and global culture, all the while additionally emphasizing the differences and controversies without creating a field of free cultural fluctuation. Returning to the Balkans as a cultural paradigm of Serbia, the cultural policy of today should communicate with the visible wealth of diversity without contradicting either tradition or transition, in order to avoid the inferiority in recognition of or indifference for production, presentation and preservation of its own cultural riches.

Key words: *the Balkans/Balkanism, culture, cultural policy, transition, tradition, cultural identity*